

BICZÓ GÁBOR

Az etnicitás hermeneutikája – az etnicitás újabb antropológiai elméleteiről

Ha alaposabban szemügyre vesszük, reményeink szerint cseppet sem tetszik majd túlzó kijelentésnek, hogy a kortárs etnicitás paradigma, valamint a témára vonatkozó modern antropológiai értelmezés lényegében gyakorlati értékű hermeneutikai kísérlet. A megállapítás első hallásra talán kiválthat kételkedést, hisz, úgy tűnik, itt két egymással szembenálló hagyomány integrációjára irányuló törekvéstről van szó. Előljáróban tisztázandó tehát, hogy mi az etnicitás hermeneutikája szókapcsolatban tetten érhető látszólag ellentmondásos tartalom lényege?

Egyrészt, az etnicitás paradigma a kritikai társadalomtudományok keretei között a tudományos tárgyilagosság kritériumát szem előtt tartva kidolgozott ideológiai értékű koncepció. Előzményeit tekintve a modern amerikai asszimilációelmélet, többek között Robert E. Park, Oscar Handlin, vagy a magyar származású John Bodnar elméleti munkásságának hozadéka, de általában az amerikai társadalom integrációs folyamatai körül az 1930-as évektől kibontakozó vita terméke.¹ A kortárs etnicitás paradigma jelentéstartományának meghatározására vonatkozóan azonban ennél sokkal lényegesebb, hogy a téma gyökeres újraértelmezése a szociálintropológia keretei között ment végbe, és hozzávetőlegesen az 1960-as évek végétől az 1990-es évekig tartott.²

Lényege szerint az etnicitás újabb antropológiai elméleteinek közös jellemzője, hogy a társadalmi együttélés etnikai hálózatát, ennek jellemvonásait a jelenség mindennapi színterein igyekeztek megragadni. Miként meghatározott a csoport és az egyén saját etnicitása által a társadalmi életgyakorlatban, miként érzékeli ezt, és miként teszi tapasztalatait az általános kommunikáció tárgyává; talán ezek a kibontakozó új tematika központi kérdései. A részletektől elvonatkoztatva kijelenthető, hogy szándékaiból és problémakezeléséből következően az antropológiai törekvés lényegét képező émikus beállítódás már kezdetektől gyakorlati értékű eredményekkel kecsegtetett egy olyan globális társadalmi környezetben, ahol, például csak az 1991-ben azonosított 37 nagyobb fegyveres konfliktusból 35 egyértelműen etnikai alapú összeütközés volt.³

Az antropológiai elemzés gyakorlati értékének reménye, a konfliktusok értelmezése és törvényszerűségeik megállapítása, illetve a megoldásukhoz vezető

¹ Kivisto, Peter 1989. 11-20. John Bodnar átfogó monográfiája (*The Transplanted*) a városi bevándorlók integrációjának történetéről Amerikában lényegében a korai etnicitás elméletek kritikáját hajtja végre.

² Eriksen, Thomas Hylland 1993. 1. Természetesen jelezniük kell, hogy a társtudományok, tehát a szociológia, a szociálpszichológia, valamint a politikatudomány területén megfogalmazott étikus karakterű etnicitás koncepciók

³ im. 2. Az etnicitás-paradigma globális szintű felértékelődéséhez nyilvánvalóan nem kis mértékben járult hozzá a tömegesnek mondható nyílt etnikai konfliktusok tényének rögzítése mellett a számtalan etnikai függetlenedési mozgalom térnyerése Karéliától Quebecen át Karabahig, valamint a gyorsuló ütemben növekedő transznacionális munkaerő migráció.

társadalompolitikai döntéshozatali folyamatban való részvétel esélye a fentebb kritikai karakterűnek nevezett társadalomtudományi tradíció hozadéka. A „társadalom” független tudományos témaként történő felfedezésének hosszú folyamatában kétségtelenül meghatározó esemény volt a felvilágosodás racionalizmusának hatása, ezen belül is a kanti kritikai filozófiai szemlélet begyűrűzése. Ennek lényege, leegyszerűsítve, hogy a társadalomtudomány tárgyát képező jelenségek a természettudománytól eltérő jellemvonásaik ellenére meghatározott feltételek mellett alkalmasak arra, hogy objektív állításokat fogalmazzunk meg tárgyterületükön. Itt nem részletezendő bonyolult tudománytörténeti hatásfolyamatok eredménye volt, hogy ez a meggyőződés, végül Emil Durkheim közvetítésével a modern szociálintropológia egyik meghatározó alapvetésévé fejlődött.

Az eddigiek alapján világos, hogy a tudományos objektivitás-igény fenntartásának szándéka a szociálintropológiai etnicitás értelmezésekben mind a kritikai tradícióval, mind a gyakorlati értékű ismeretszerzéssel összhangba hozható törekvés. De miként hozható mindez összhangba a modern hermeneutikai (legalábbis a Gadamer által ajánlott) hagyománnyal, amely megalapozását tekintve a felvilágosodással szemben megszerveződő ellenkulturális mozgalomhoz, a romantikához és a szellemtudományokhoz (*Geisteswissenschaften*) kötődő kísérlet. Gadamer az írott szövegben adott hermeneutikai feladat, a jelentés felfejtésének általános eljárás módjára tett javaslatában a megértést kétpólusú folyamatként jellemezte. A szinte már közhelyesen sokat hivatkozott elgondolás lényege, hogy a megértésben érdekelt fél mindig a 'másik' – Gadamernél ideálisan az írott szöveg – idegenségének tényével adott elrejtett jelentés tapasztalatával áll szemben. A hermeneutikai feladat teljesítése egyenértékű az értelmezés kiterjesztésével az 'idegenség' áthidalására irányuló általános törekvésben.

Az 'idegen'-idegenség kérdésének hermeneutikai karaktere részben a "megértés művészetének" – a hermeneutika fogalmának allegorikus - interpretációjából levezethető jelenség, részben az 'idegen'-idegenség problematika fenomenológiai vetületétől elválaszthatatlan sajátosság. Ugyanis, az 'idegen' (a 'másik') csak reflektált létmódként gondolható el. Ez a belátás Schleiermacher tanítása óta megingathatatlan tétele a modern filozófiai hermeneutikának.⁴ A nagyjelentőségű német gondolkodó a klasszikus teológiai szövegmagyarázat lehetőségein túl kimondta, hogy a megértés nem a hagyomány tartalmi egységétől, vagy a szöveg autoritatív erejétől, hanem az eljárás egységétől függ.⁵ Az általános módszer lehetősége a hermeneutikai alapszituáció egységes kezelésének függvénye. Felhívta a figyelmet arra, hogy ahol idegenséget tapasztalunk, vagyis ahol a megértés nem közvetlenül megy végbe, ott mindig lehetőség nyílik a félreértésre. Az idegenség az

⁴ „A hermeneutika elnevezés az ismert etimológia nyomán mint tudományos elnevezés, még nem pontosan rögzített: a, a gondolatok helyes előadásának művészete, b, a másik beszédének egy harmadik számára történő helyes közvetítés művészete, c, a másik beszédének helyes megértésére irányuló művészet. A hermeneutika tudományos fogalma a harmadik meghatározásra vonatkozik, mint az első és második közötti közvetítőre.” Schleiermacher, Friedrich (1993) 75.

⁵ Ast és Wolf felfogásának kritikája lényegében a módszertani értelemben egységes hermeneutikára tett javaslat. (Schleiermacher, Friedrich (1990) 29-60.)

'én' és a 'másik' közötti távolság metaforája.⁶ Ezek szerint minden hermeneutikai feladat célja kettős. Részben a távolság megszüntetése, vagyis a megértés folyamatában az idegenség felszámolása megy végbe, de oly módon, hogy az interpretátor a megértésben törekszik a félreértés elkerülésére, vagyis előfeltevésszerűen igazodik a helyes megértés célulvúságra épülő képzetéhez. A hagyománnyal szemben a megértés előfeltételeként elgondolt idegenségtapasztalat megszüntetése nemcsak az írott szöveg esetében, hanem reprezentatív módon a beszélgetésben is megragadható feladat.⁷

Szemponktunkból a helyzet kommunikatív alapjellegeből két fontos tanúság következik. Egyrészt, az 'idegen' ambivalens létmód, amennyiben soha nem teljesen ismeretlen, hisz csak ebben az esetben tűnhet fel a megértés tárgyaként. Az 'idegen' az ismerős és az ismeretlen sajátos elegye.⁸ Másrészt, az idegenség felszámolására irányuló hermeneutikai kísérlet – Schleiermacher nyomán - mindig az egyetértés megteremtésére vonatkozó próbálkozás. Az egyetértés hermeneutikai értelemben a 'másik' perspektívájához tartozó „saját-pozíció” létjogosultságának belátása, az igazság pluralitásának felismerése. Az 'én' a 'másik' álláspontja iránti érdeklődését a *"mit jelent mást gondolni"* és a *"mit jelent másképp lenni"* természetes kérdések horizontjába illesztheti. Mindenki 'másik' ('idegen') valaki más számára. Következésképp – egzisztenciális és szociokulturális értelemben egyaránt - mindenki rá van utalva a 'másik' másságának megértésére irányuló erőfeszítése sikereire, mint önmaga másságának elismertetését a kölcsönösség elve alapján szavatoló eszköze.⁹

Az újabb antropológiai etnicitás elméletek „öszönös” hermeneutikai beállítódásának igazolására, számos példa hozható, de talán az egyik legszemléletesebb Thomas Hylland Eriksen elgondolása.¹⁰ Eriksen az etnicitás és nacionalizmus összefüggéseit feltáró könyvének magyarázó alcímeként az „antropológiai perspektívát” jelölte meg. A téma felvetését, a használt fogalmak meghatározását és alkalmazásuk feltételeit rögzítő bevezető szövegrészt követően az etnikai klasszifikáció központi kérdésekként a 'mi' és az 'ők' problematikát nevezte meg, ami lényegében az idegenség az 'én' és a 'másik' etnicizálásán keresztül megvalósított kifejtését jelenti. A részletektől elvonatkoztatva a könyv strukturális vázlatának rekonstruálása alapján világos, hogy Eriksen elemzésének elméleti megalapozásakor a sztereotipizálás, a társadalmi távolság, a dichotomizáció és az etnikai stigma kérdésével az értelmezést megkerülhetetlenül gyakorlati értékű

⁶ Schleiermacher ezt tétélesen Ast hermeneutikájával kapcsolatos megjegyzéseiben fejti ki. (Schleiermacher, Friedrich (1990) 33.)

⁷ uo. 34.

⁸ Az 'idegen' hermenutikai státuszát kétségtelenül befolyásolja az általa képviselt meghatározatlanságtól való félelem. Fellépése ugyanis ambivalenciát teremt, amennyiben a világ-érzékelésének mindennapi rendjét megzavarja: a fizikai és pszichikai távolság természetes lineáris összefüggését ellentmondásossá teszi. Az 'idegen' fizikailag közeli, ellenben lélektanilag távoli marad. (Bauman, Zygmunt (1991) 30.) Az 'idegen' a közeli és távoli inkongruens egysége. (Simmel, Georg (2004) 56.)

⁹ Az azonosság és másság reprezentációjának kérdésével kapcsolatban lásd még Heller Ágnes (1997a) 45.

¹⁰ Lásd Eriksen, Thomas Hylland 1993.

hermeneutikává fejleszti. Ennek oka kézenfekvő.

Az etnicitás paradigma egységéről, vagy a tudásterületen megfogalmazható általános kijelentésekről csak akkor áll módunkban beszélni, ha az antropológiai elemzés tárgyát képező esetek esetszerűségétől eltekintünk és megvizsgáljuk, hogy mi az a minimumfeltétel, ami minden „eticitásban” közös. Előfeltevésünk szerint az etnicitás antropológiai értelemben, a mindenkori esetben érintett felek megértő egymásravezetéseként azonosítható, a kölcsönös társadalmi-kulturális tapasztalat keretei között kimunkált és elfogadtatni szándékolt értelmezésként ragadható meg. A társadalomtudományi vizsgálat hermeneutikai feladata itt az, hogy tisztázza, az etnicitás mint megértő egymásravezetés miként tehető a kutatás általános tárgyává. Ez a roppant komplex feladat egyidejűleg öleli fel a textológia, a narratológiai és a diskurzuselemzés számos szempontját, melyek részletes kifejtésére jelen szövegváltozatban nem kerülhet sor.

Összefoglalva, az etnicitás paradigma működése gyakorlati hermeneutika, amit a társadalomtudós hermeneutikai feladatként azonosít. A modern antropológiai etnicitás elméletek egy jól meghatározható csoportja a fentiekben azonosított megkettőzött hermeneutikai feladat megoldására tett próbálkozások.

Amennyiben az etnicitás paradigma hermeneutika alapstruktúráját elfogadjuk adottságként, kénytelenek vagyunk szembesülni a jelenség megalapozásában fontos szerepet játszó hagyományos értelemben vett „etnikai” fogalmához tapadó jelentéstartalom szükségszerű kritikájával, majd ennek következményeként a fogalom diszkreditálásával. Az „etnikai” fogalmával szemben megfogalmazott gyanút először Max Weber vetette fel, arra hivatkozva, hogy a terminus alkalmatlan tárgya szigorú társadalomtudományi elemzésnek. De lehetséges-e hermeneutikai diskurzus az etnicitásról, amennyiben az „etnikai” fogalmát módszeres kritika alá vonjuk?

Az újabb antropológiai elméletek példája arra utal, hogy a válasz, igen. Lehetséges, ha tisztázásra kerül, hogy az „etnikai” az etnicitás paradigma relatív tartozéka. Az etnicitás ugyanis komplexum, meghatározottságok, relációk és szimbólumok sokasága, melyek jelentései nem komplementerek. A lineáris magyarázó modellek éppen ezért alkalmatlanok arra, hogy az etnicitás bonyolult és összehasonlíthatatlan megnyilvánulásait kezeljék. A hermeneutikai modell éppen erre kínál lehetőséget.

Témafelvetésünkben természetesen szeretnénk kerülni a látszatát is annak, hogy a kortárs antropológia etnicitás elméleteit absztrakt és reflektált hermeneutikai elemzéseként tüntessük fel. Csupán utalni kívánunk arra, hogy a modellek többsége „öszönös” és inherens formában hermeneutikai gyakorlatként működik.

Irodalom:

Bauman, Zygmunt: *Moderne und Ambivalenz*. in *Das Eigene und das Fremde*. Uli Bielefeld (Hrsgb) Hamburg. Junius Verlag, 1991.

Eriksen, Thomas Hylland: *Ethnicity and Nationalism*. London. Pluto Press, 1993.

Heller Ágnes: A társadalomtudományok hermeneutikája. in Életképes-e a modernitás. Derecen. Latin Betűk, 1997.

Kivisto, Peter: Ethnic Enigma. Philadelphia – London – Toronto. The Balch Institute Press and Associated University Press, 1989.

Schleiermacher, Friedrich: A hermeneutika fogalmáról F. A. Wolf fejtegetéseivel és Ast tankönyvével összefüggésben. in Filozófiai hermeneutika (Szöveggyűjtemény) Budapest. 1990.

Schleiermacher, Friedrich: Hermeneutik und Kritik Einleitung in Hermeneutik und Kritik. Frankfurt am Main. Suhrkamp, 1993.

Simmel, Georg: Exkurzus az idegenről. in Biczó Gábor (szerk.) Az Idegen. Debrecen. Csokonai Kiadó, 2004.